

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Written Culture at Ten Duinen: Cistercian Monks and Their Books, c. 1125-c. 1250

Janzen, J.P.C.

Citation

Janzen, J. P. C. (2019, September 3). *Written Culture at Ten Duinen: Cistercian Monks and Their Books, c. 1125-c. 1250*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/76430>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/76430>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The following handle holds various files of this Leiden University dissertation:

<http://hdl.handle.net/1887/76430>

Author: Janzen J.P.C.

Title: Written Culture at Ten Duinen: Cistercian Monks and Their Books

Issue Date: 2019-09-03

NEDERLANDSE SAMENVATTING

Verstopt tussen de duinen van de Vlaamse kust bij Koksijde, liggen de ruïnes van de abdij Ten Duinen. In de middeleeuwen was deze abdij een van de grootste en, economisch gezien, een van de succesvolste cisterciënzerhuizen. Hoewel de abdij zelf niet meer bestaat, vormen de overgeleverde boeken een bijzondere inkijk in de bibliotheek van dit klooster. De verzameling bevindt zich tegenwoordig voornamelijk in de Openbare Bibliotheek Historisch Fonds van Brugge. In deze studie onderzoek ik de fysieke kenmerken van deze handschriften en analyseer ik wat ze ons kunnen vertellen over de manier waarop de monniken van Ten Duinen hun boeken produceerden, gebruikten en bewaarden grofweg gedurende de eerste eeuw, d.w.z. tussen ca. 1126-1250, van hun oprichting als cisterciënzerhuis.

Dit boek bestaat uit zeven onderdelen: de inleiding, vijf hoofdstukken, en een korte conclusie waarin ik mijn bevindingen tot een synthese breng. In de opeenvolgende hoofdstukken behandel ik de codicologie, paleografie, leeshulpmiddelen en bewijs van gebruik, en ten slotte de handschriftbindingen. Eerst bespreek ik kort de abdij en de geschiedenis van haar bibliotheek door de eeuwen heen. Dan volgt een uiteenzetting van de gebruikte methodologie — een combinatie van traditionele en kwantitatieve codicologische benaderingen — en baken ik het corpus van mijn studieobject af, bestaande uit 57 handschriften met 133 codicologische eenheden.

Het eerste hoofdstuk van deze studie richt zich op de vroegste fasen van de boekproductie in de abdij, waarbij processen en technieken verkend worden die het basismateriaal voor boeken uit de twaalfde en dertiende eeuw — te weten perkament — van dierenhuid naar handschrift overbrengen. Daarnaast beschrijf ik in dit eerste hoofdstuk de codicologische kenmerken die ontstaan bij de voorbereidende stappen bij het schrijfklaar maken van perkament: dit hoofdstuk onderzoekt het voorkomen en de afmetingen van het perkament in de handschrifteenheden van mijn corpus; de methoden en locaties van de prikken die worden gebruikt als leidraad voor de liniëring van het tekstblok; de heersende technieken en patronen die zijn gebruikt en de resulterende verhouding die is toegewezen aan het tekstblok in tegenstelling tot de marge; tenslotte de rangschikking van deze voorbereide folia in katernen. Deze aspecten worden nagegaan voor zowel de handschriften die in Ten Duinen zijn gemaakt als voor de handschriften die de abdij van elders voor hun bibliotheek heeft gekregen. Een vergelijking tussen beide subgroepen handschriften laat zien dat de technieken die bij Ten Duinen werden gebruikt uniek zijn voor de abdij en zelfs getuigen van specifieke scriptoriumpraktijken. Hier worden ook enkele suggesties gegeven voor de redenen die de kopiïsten van Ten Duinen gehad kunnen hebben, toen zij deze beslissingen maakten.

In hoofdstuk 2 kijk ik naar de volgende fase van de boekproductie: het kopiëren van de tekst. Nadat ik een overzicht van een selectie van teksten van Ten Duinen heb gegeven, waarvan de tekstuele transmissie achterhaald kon worden, identificeer ik in dit hoofdstuk de scribenten wiens werk te traceren is in meer dan één handschrifteenheid en die scribenten die binnen dezelfde generatie binnen het scriptorium van de abdij werkten. Omdat de abdij geen herkenbare huisstijl had, legt dit hoofdstuk in plaats daarvan de kenmerken van specifieke handen vast om zodoende enig inzicht te kunnen krijgen in de activiteit van de schrijvers-monniken van de abdij op verschillende momenten in de bestudeerde periode. Daarbij onderzoekt hoofdstuk 2 ook de verschillende rollen die deze scribenten in hun werkplaats hebben gespeeld als kopiisten, correctoren, rubricators, en zelfs kunstenaars.

Het geïntendeerde of praktische gebruik van de handschriften wordt in de hoofdstukken 3 en 4 bewezen aan de hand van twee soorten leeshulpmiddelen — interpretatief en navigerend. Hier worden de verschillende typen leeshulpmiddelen geclassificeerd op basis van hun primaire functies om ofwel de lezer te helpen de betekenis van de tekst te begrijpen (interpretatief), ofwel bepaalde onderwerpen of belangrijke secties erin te vinden (navigerend). Hoofdstuk 3 sluit af met een korte beoordeling van de marginalia die gevonden kunnen worden in de handschriften van de gemeenschap van Ten Duinen; daarbij wordt duidelijk dat deze misschien bijzonder spaarzaam zijn, en biedt enkele suggesties waarom aantekening blijkbaar niet werd omarmd door de lezers van de abdij. Naast andere navigatiehulpmiddelen, gaat hoofdstuk 4 ook in op de foliëring van Ten Duinen (misschien wel het bekendste kenmerk van de boeken van de abdij) en beschouwt bewijs dat in vorige publicaties onbesproken is gebleven om vervolgens een alternatieve datering voor te stellen voor de toepassing daarvan.

Ten slotte poog ik een korte studie te maken van de bindingen van de Ten Duinse handschriften, met name die van de twaalfde en dertiende eeuw. Een van de opmerkelijkste aspecten daarvan is dat er opvallend veel in hun originele of vroege bindingen overgeleverd zijn. De handschriften zijn gebonden met ongebruikelijke technieken, waaronder het bedekken van de eiken planken met onbewerkt leer, met hoorn gepantserde titel-fenestrae, resten van kettinggespsluitingen en een onderscheidend (nu raadselachtig) plaatsingskenmerksysteem dat de monniken van Ten Duinen eens geholpen moet hebben bij het vinden van specifieke boeken in hun bibliotheek. Bovendien is een groot deel van de abdijboeken in de eerste helft van de zeventiende eeuw opnieuw gebonden. De handschriften werden vervolgens van nieuwe inhoudsopgaven voorzien, geschreven in de hand van Carolus de Visch, wat een aanhoudende of hernieuwde interesse laat zien in het bewaren van de handschriften die eeuwen geleden door de broeders van de abdij werden verzameld. De verschillende kenmerken van de handschriften die centraal staan in mijn proefschrift, kunnen alle tezamen beschouwd worden als een metafoor voor een abdij.

Net als bij de fundering van een gebouw moet het perkament voldoende voorbereid zijn om een lang leven en stabiliteit te garanderen; het is de basis waarop de hele constructie staat. De lay-out en de schikking van de folia werken op dezelfde manier als het geraamte en de balken van een gebouw, waardoor wordt voldaan aan zowel esthetische als functionele behoeften om de vereiste structuur te bieden. De tekst, net als de muren, wordt toegevoegd aan het opgetuigde geraamte; en de schriftsoort wordt gekozen dat het best aan de taak voldoet, zoals ook bouwmaterialen worden geselecteerd, omdat ze het best passen bij de omgeving. Omdat een abdij nog geen abdij is tot het monniken huisvest, is een boek pas echt een boek als het met woorden gevuld is. Leeshulpmiddelen worden toegevoegd, zoals meubels aan kamers, om het gebruik van het boek te verbeteren en om het ene gedeelte van het volgende te onderscheiden. Ten slotte kan de boekbinding worden vergeleken met een dak: vaak zijn reparaties nodig en is groot onderhoud vereist om slijtage en scheuren tegen te gaan; het beschermt de inhoud tegen de elementen en zorgt ervoor dat wat bewaard wordt, overleeft. Hoewel de middeleeuwse abdij van Ten Duinen zelf verloren is gegaan, biedt deze studie van de manuscripten die overgebleven zijn, inzicht in enkele elementen van het dagelijks leven — de schepping, verzameling, en het gebruik van boeken — gedurende de eerste eeuw van haar bestaan.